

Лілія Рябовол,
доктор педагогічних наук,
професор,
Інститут педагогіки НАПН України
ORCID 0000-0003-3558-2103
Тетяна Ремех,
кандидат педагогічних наук,
старший дослідник,
Інститут педагогіки НАПН України
ORCID 0000-0002-5666-6640

ФОРМУВАННЯ ПРАВознавчого СКЛАДНИКА ЗМІСТУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В ПРОФІЛЬНИХ КЛАСАХ АКАДЕМІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ

Анотація. У статті проведено короткий ретроспективний огляд становлення підходів до організації поглибленого (профільного) навчання правознавства в Україні, зокрема до відбору та структурування відповідного змісту. За результатами проведеного аналізу висловлено думку, що необхідно відійти від традиційної для України системи шкільної правової освіти. У результаті вивчення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні (2018) та європейського досвіду організації засвоєння учнями правознавчого матеріалу у старшій школі сформульовано висновок, що змістові модулі правничого спрямування доцільно інтегрувати у комплексну програму курсу «Громадянська освіта» для 10–11 класів як обов'язковий освітній компонент.

Ключові слова: профільне навчання; правознавство; правознавчий матеріал; інтегрований курс; компетентнісний потенціал.

Abstract. The article provides a brief retrospective overview of the formation of approaches to the organization of in-depth (professional) training in law in Ukraine, in particular to the selection and structuring of the relevant content. Based on the results of the analysis, the opinion was expressed that it is necessary to move away from the traditional school legal education system for Ukraine. As a result of the study of the Concept of the Development of Civic Education in Ukraine (2018) and the European experience of organizing students' assimilation of legal material in high school, the conclusion was formulated that the content modules of the legal direction should be integrated into the comprehensive program of the «Civic Education» course for grades 10-11 as a mandatory educational component.

Keywords: specialized training; science of law; legal material; integrated course; competence potential.

Реалізація Державного стандарту профільної середньої освіти передбачає визначення підходів до формування профілів навчання, які «окреслюються типовою освітньою програмою та освітніми програмами закладів освіти й реалізуються через модельні навчальні програми та навчальні програми з певних освітніх компонентів» (Державний стандарт, 2023). Основою для формування профілів навчання є відповідні освітні галузі, з поміж яких – громадянська та історична. Компетентнісний потенціал, основні завдання, загальні й конкретні результати навчання, орієнтири для оцінювання цієї галузі представлені у Додатках 17 і 18 до проекту зазначеного стандарту. Їх детальний аналіз, а також актуальність завдання формування національної та громадянської ідентичностей учнівства призводить до думки, що курс

«Громадянська освіта» має бути обов'язковим освітнім компонентом профільної освіти академічного спрямування, проте, це питання залишається дискусійним. Потребують вирішення й пов'язані з ним інші питання як-от: обсяг навчального матеріалу, зміст і перелік тем для обов'язкового вивчення тощо. Визначенню можливих варіантів розв'язання означеної проблеми присвячено нашу наукову розвідку. У межах нашої публікації зосередимося виключно на питанні формування змісту правознавства, яке розглядаємо як один із складників громадянської освіти в профільних класах академічного спрямування. Підставами для такого підходу є: положення Концепції розвитку громадянської освіти; узагальнений нами досвід викладання поглибленого (профільного) правознавства в закладах загальної середньої освіти в Україні з 1991 року й донині; проведений нами аналіз досвіду вивчення правознавчих курсів у старшій школі країн Європи. Так, у Концепції розвитку громадянської освіти визначено її мету, ціннісні орієнтири, форми реалізації та основні змістові напрями громадянської освіти як-от: права людини і громадянина; участь громадян в управлінні державними справами; використання судової системи для захисту громадянських прав; використання інших механізмів захисту прав людини на національному та міжнародному рівні; участь громадян та інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики, вирішенні питань місцевого значення, процесах прийняття рішень на різних рівнях; відповідальне ставлення до своїх обов'язків; національно-патріотичне виховання; критичне мислення; медіаосвіта; волонтерська діяльність» (Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, 2018). Як бачимо, окремі із цих напрямів передбачають опанування учнями правовими знаннями, зокрема, про державний устрій, місцеве самоврядування, права, свободи, обов'язки людини і громадянина, їх захист на різних рівнях тощо, а також розвиток умінь/здатностей учнів брати активну участь як громадянина в житті держави/суспільства, у вирішенні справ місцевого значення, використовувати механізми захисту прав. Зазначимо, що впровадження поглибленого (профільного) навчання правознавства у вітчизняних закладах загальної середньої освіти бере початок із здобуттям Україною суверенітету в 1991 році. Таке навчання реалізувалося в гімназіях і ліцеях – навчальних закладах нового типу (як правило, у великих містах) або через створення в загальноосвітніх школах відповідних класів/груп (Ремех, 2007; Майорський, 2016). Нами встановлено, що на початку 1990-х років окремі предмети/курси (в тому числі й правознавство) викладалися в школах поглиблено, а профільне навчання учнів старшої школи було внормоване Концепцією профільного навчання, розробленою АПН України в 2003 році (Про затвердження Концепції профільного навчання, 2003). У 1990-х – на початку 2000-х років в старшій школі викладали низку предметів/курсів правознавчого змісту, серед яких: «Права людини» (автори програми: В. Денисов, П. Рабінович, Л. Заблоцька, І. Усенко, В. Семенов); «Правознавство» для шкіл (класів), гімназій, ліцеїв з поглибленим вивченням правознавства (автори програми: І. Усенко, І. Омельченко, С. Максимова, О. Наровлянський); «Конституція України» (автори програми: І. Усенко, О. Наровлянський); «Основи правознавства» для 9–11 класів із поглибленим вивченням правознавства та вищих професійних училищ (автор програми Н. Ткачова); «Основи правознавства» (10–11 кл) для ліцеїв, гімназій, класів із поглибленим вивченням правознавства (автори програми: І. Котюк, О. Котюк). Програми предметів, які передбачали вивчення учнями систематизованого курсу правознавства, будувалися, як правило, за зразком програм із такої дисципліни для закладів вищої освіти та включали теми/питання з теорії держави і права, основних галузей права України, міжнародного права, процесуального права. Чинна нині програма «Правознавство (профільний рівень) для загальноосвітніх закладів, 10–11 класи» (Правознавство. 10-11 класи, 2017) має практично таку ж структуру й змістове наповнення. При чому ця програма, розроблена 2017 року, не була оновлена в 2022 році, на відміну від, наприклад, від програми «Основи правознавства» (9 клас) чи «Громадянська освіта» (10 клас). Укажемо, що у попередніх наших працях проведено аналіз навчально-методичного забезпечення навчання правознавства в 10–11 класах на профільному рівні та схарактеризовано основні тенденції

цього процесу, а саме: переорієнтація навчання старшокласників правознавства на особистісний, компетентнісний, діяльнісний, аксіологічний, людиноцентричний підходи; оптимізація цільового, змістового, організаційного, контрольного-результативного компонентів системи навчання правознавства для задоволення сучасних вимог і потреб особи, суспільства, держави у правовій освіті; спрямованість мети і завдань курсів з поглибленого вивчення правознавства на розвиток особистості учня з необхідним обсягом правих знань, умінь і навичок їх застосовування, спрямованість навчання на формування правових ціннісних орієнтацій учнів, переконаності в суспільній і особистій цінності права, правової компетентності, сприяння їхній правовій адаптації та соціалізації (Рябовол, 2013). Аналіз досвіду навчання правознавства в старшій школі в європейських країнах свідчить, що, залежно від освітнього законодавства та національних освітніх стандартів певної країни, воно є обов'язковим/необов'язковим компонентом. У старших класах освітніх закладів Європи переважно вивчають правознавчі курси, що охоплюють такі тематичні блоки: основи права (основні принципи права, правові норми, закон праводносини, юридична відповідальність тощо); правові системи (правові системи різних держав і їх порівняння, цивільне право, кримінальне право, адміністративне право, конституційне право тощо); цивільне право (цивільні права, договірні відносини, право власності, сімейне право тощо); кримінальне право (кримінальні правопорушення, їх види, кримінальний процес, права підозрюваних і обвинувачених у кримінальному процесі тощо); конституційне право (принципи та норми конституційного права, структура та повноваження органів державної влади, права та обов'язки громадян, процедури зміни конституції тощо); міжнародне право (міжнародне право прав людини, міжнародне гуманітарне право, договірне право міжнародних організацій тощо). В окремих країнах старшокласники вивчають предмет «Правознавство», зміст якого може включати теорію, філософію та історію права, правові прецеденти тощо. Важливо зауважити, що вивчення учнями цих та інших правознавчих курсів спрямовані на формування їхньої правової культури, розумінню їхніх прав і обов'язків у суспільстві, готовності й здатності до активної громадянської участі.

У Швеції обов'язковий для всіх учнів старшої школи предмет «Суспільствознавство» (або «Суспільні науки») також включає в себе питання права, політики, економіки, соціальних наук, інших аспектів суспільного життя. Основні правознавчі теми, що учні засвоюють в межах цього предмета, подібні до наведених вище. В старшій школі Польщі правові знання обов'язково вивчаються в курсі «Освіта громадянина», метою якого є ознайомлення учнів із законами, правами та обов'язками громадян, формування їхньої правової культури та громадянської свідомості. Крім питань, про які йшлося вище, в межах цього курсу учні вивчають Конституцію Польщі, її структуру, основи державного ладу, принципи демократії, основні права громадян. У деяких школах Польщі вивчають також курс «Знання про суспільство» («Суспільствознавство»), одним із складників якого є правові знання. Щодо Великої Британії, то в старшій школі правознавство не є обов'язковим предметом. Однак, окремі школи/коледжі можуть пропонувати вивчення правознавства як частину програми підготовки та/або додаткового предмета для учнів, які виявили пізнавальний інтерес до права. Ці курси можуть охоплювати основи права, правові системи, права людини, кримінальне право, цивільне право тощо. Окрім того, у зміст курсів історії для старшої школи можуть бути включені питання історії права. Розглядаючи розвиток права в історичному контексті, учні знайомляться з важливими правовими документами, реформами правової системи тощо. Елементи правознавства можуть бути інтегровані також у зміст інших предметів у старшій школі Великої Британії, як от: політика, соціологія, етика, філософія). Такий підхід допомагає учням зрозуміти правовий контекст суспільних явищ, взаємозв'язки права з іншими регуляторами суспільного життя (Амельченко).

У результаті проведеного дослідження виявило різні підходи до організації навчання правознавства у профільних класах академічного спрямування, зокрема й до формування його

змісту. Уважаємо, що для вирішення проблеми формування змісту такого навчання на сучасному етапі становлення старшої профільної школи слід відійти від традиційної для

України системи шкільної правової освіти та інтегрувати модулі правничого спрямування у програму курсу «Громадянська освіта» для 10–11 класів як обов'язкового освітнього компоненту. Це питання, однак, потребує подальшого глибокого дослідження із залученням фахівців-практиків та експертів у цій галузі як вчителі, методисти, викладачі, а також громадськість.

Список використаних джерел

1. Державний стандарт профільної середньої освіти. Проект. (2023). Retrieved from URL: <http://surl.li/mrtrd>
2. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 710-р. Retrieved from URL: <http://surl.li/tctn>
3. Ремех, Т. О. (2007). Профільне навчання та допрофільна підготовка учнів в загальноосвітніх навчальних закладах з правознавства та інших суспільних дисциплін. Історія України. № 29–30. С.3–20.
4. Майорський, В. В. (2016). Питання становлення профільного предмета «Правознавство» в школах України. Педагогіка: традиції та інновації : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф (Львів, 15–16 квітня 2016 р.). Херсон : Видавничий дім «Гельветика». С. 47–50.
5. Про затвердження Концепції профільного навчання в старшій школі : МОН України; Рішення від 25.09.2003 № 10/13. Retrieved from URL: <http://surl.li/rspwk>
6. Правознавство. 10–11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (профільний рівень) (2017). Retrieved from URL: <http://surl.li/euwig>
7. Рябовол, Л. Т. (2013). Становлення поглибленого (профільного) вивчення правознавства в незалежній Україні. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Вип. 3. С. 244–253.
8. Амельченко, Н. Аналіз сучасних навчальних програм щодо громадянської освіти та політичної системи України. Досвід громадянської освіти в країнах Європи. Retrieved from URL: <http://surl.li/rsqpf>

УДК 94(477):94(4)

Олександр Удод

доктор історичних наук, професор,

член-кореспондент НАПН,

Інститут історії України НАН

України

<https://orcid.org/0000-0002-7988-0391>

oudod@ukr.net

БАГАТОЛИКА КЛЮ: ІСТОРИЧНА НАУКА, ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ, ІСТОРИЧНА ДИДАКТИКА (ЯКОЮ БУТИ ІСТОРІЇ У ПРОФІЛЬНІЙ СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ?)

Анотація. В українському суспільстві, науковому і освітньому середовищі останнім часом активізувалися дискусії щодо статусу історії як науки, базової інституції політики пам'яті та предмету (галузі) викладання і вивчення у середній школі. У статті на основі критичного аналізу нормативно-правових документів обґрунтовується провідна роль історії при визначенні орієнтирів (вимог) до обов'язкових результатів навчання учнів у громадянській та історичній освітній галузі. Акцентується увага на компетентнісному потенціалі історії, необхідності перманентного оновлення змісту історичної освіти на основі інтеграції науки та історичної дидактики.